

ОРГАНІЗАЦІЙНІ ПОТУГИ КАРПАТОУКРАЇНСЬКОГО СТУДЕНСТВА 1939 – 1943 рр.: ЧЕХОСЛОВАЦЬКИЙ СПАДОК У РЕАЛІЯХ УГОРСЬКОГО КОРОЛІВСТВА (НА МАТЕРІАЛАХ ПЕРІОДИЧНИХ ВИДАНЬ ТА МЕМУАРИСТИКИ)

Костянтин Куцов

доктор філософії за спеціальністю «Історія та археологія»,
солдат 68-го окремого батальйону територіальної оборони
Збройних сил України, Ужгород
E-mail: kostiantyn.kutsov@uzhnu.edu.ua

Любов Павлишин

кандидат історичних наук,
доцент кафедри історії Угорщини та європейської інтеграції,
ДВНЗ «Ужгородський національний університет», Ужгород
E-mail: liubov.pavlyshyn@uzhnu.edu.ua

У статті на основі здобутків української та зарубіжної історіографії, а також аналізу солідної бази опублікованих джерел (матеріали періодичних видань, мемуарна література) проаналізовано спроби карпатоукраїнського студентства організувати власну громадську діяльність після розпаду Чехословаччини та входження Закарпаття до складу Угорського королівства. Проаналізований матеріал дає підстави стверджувати, що карпатоукраїнський студентський рух, сформований за часів ЧСР, у нових умовах мав певне логічне продовження. У зазначений період на теренах Угорського королівства діяло кілька карпатоукраїнських студентських об'єднань. Зокрема, у 1940 р. був створений «Центральный Союз Русских Студентов». Його кістяк склали активісти русофільських студентських організацій часів ЧСР. Через власне русофільське спрямування структура не була легалізована, проте впродовж кількох наступних років діяла de facto, об'єднуючи невеликі за чисельністю групи студентів у Дебрецені, Будапешті, Пейчі, Шопроню та Сегеді. У 1941 р. після тривалого підготовчого процесу у Дебрецені утворилося «Общество Подкарпатских Русских Высокшольных Студентов» («Kárpátaljai Ruszin Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Egyesülete»). Організація дотримувалася офіційного курсу «угро-русинізму» та певний час перебувала під опікою Регентського комісаріату Карпатської території. У її керівництві також перебувало чимало студентських активістів чехословацького періоду. Водночас ідеологічне спрямування та лояльність угорській владі, викликали апатію серед значної частини студентства, внаслідок чого товариство не зуміло поширити діяльність на інші освітні центри країни. Поряд з цим у вказаний період спостерігалися спроби участі карпатоукраїнських студентів у інтернаціональних земляцьких організаціях (дебреценське товариство студентів з «гірського краю» / «Felvidéki Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Egyesülete») та створення ними неформальних творчих об'єднань («Будапештський кружок»). При цьому спроби влади втручатися у студентський рух, здебільшого, спричиняли спротив серед активістів та посилювали їх опозиційні настрої.

Ключові слова: студенти, громадська діяльність, товариство, університет.

Постановка проблеми. Внаслідок геополітичних змін, які відбулися в Центральній Європі на рубежі 1938 – 1939 рр., припинила своє існування Чехословацька Республіка, а від другої половини березня 1939 р. уся територія Закарпаття (колишньої Підкарпатської Русі / Карпатської України) опинилася в складі Угорського королівства. Період двадцятирічного перебування краю в складі ЧСР сприяв появі ряду нових явищ у його суспільно-політичному житті. Серед іншого, про себе як соціально-активну спільноту заявило карпатоукраїнське студентство високих шкіл та досить швидко сформувався потужний студентський рух. Впродовж міжвоєнного часу в університетських центрах та інших містах ЧСР діяльність розвинули понад 20 карпатоукраїнських студентських об'єднань соціокультурного, конфесійного, партійно-ідеологічного та інших спрямувань. Найпотужнішими серед яких були: товариство «Возрожденіє» (Прага, 1920), Союз Підкарпатських Руських / Українських Студентів (Прага, 1921; Братислава, 1930), товариство «Добрянській»

(Братислава, 1932), товариство «Верховіна» (Брно, 1936), «Общество Греко-Католических Студентов» (Прага, 1929), православне товариство «Пролом» (Прага, 1933) та ін. У 1928 р. була створена асоціація «Центральный Союз Подкарпаторусских Студентов», що стала повноправним суб'єктом загально-чехословацького студентського руху. Цілком очевидно, що зі зміною територіальної приналежності краю це явище не могло зникнути безслідно. Тим більше, що від 1939 р. в силу обставин помітна частина студентських активістів перевелася з Праги, Братислави та Брно до угорських високих шкіл, перенісши з собою й набутий досвід громадської діяльності. На сьогоднішній день питання громадської активності карпатоукраїнських студентів в умовах Угорського королівства (1939-1944) та їх тогочасні організаційні спроби, як невід'ємна складова політичних й соціокультурних процесів, потребують предметного вивчення.

Огляд історіографії. Якщо карпатоукраїнський студентський рух періоду ЧСР досить ґрунтовно

висвітлений у науковій літературі (окремі аспекти теми розглянуто у публікаціях українських та зарубіжних дослідників, виданих впродовж останніх десятиліть [Skala, 1997; Делеган, 1999; Науменко, 1999; Бескід, 2001], у 2021 р. в Україні по ній було захищено дисертацію на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю «Історія та археологія» [Куцов, 2021]), то його розвиток в умовах Угорського королівства дотепер знаходив лише фрагментарне відображення в українській та зарубіжній історіографії. Власне першим дослідником, який спробував проаналізувати студентський рух як невід'ємну частину суспільно-політичного життя Закарпаття першої половини 1940-х рр., був Роман Офіцинський. У монографії «Політичний розвиток Закарпаття у складі Угорщини (1939 – 1944)» (1997) історик на основі поодиноких публікацій у тогочасній пресі та тверджень безпосередніх учасників подій виклав кілька фактів щодо проявів громадської активності карпатоукраїнських студентів у Дебрецені та Будапешті [Офіцинський, 1997, с. 169]. Щоправда, суттєва обмеженість джерельної бази не дала можливості досліднику навіть з'ясувати об'єктивний зв'язок між наведеними фактами та розмістити їх у належній хронологічній послідовності.

Теми громадської діяльності студентів певною мірою торкнулися у своїх публікаціях й інші вчені-гумантарії, які досліджували суспільно-політичні процеси в Закарпатті періоду його перебування у складі Угорського королівства (1939 – 1944). Так у праці угорської дослідниці Чілли Фединець «Історична хронологія закарпатських угорців 1918 – 1944» (оригінальна назва – «A kárpátaljai magyarság történeti kronológiája 1918 – 1944») як окрему подію вказано установчі збори організації «Kárpátaljai Ruszin Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Egyesülete», проведені у Дебрецені 22 травня 1941 р. [Fedinec, 2002, с. 374]. У монографії Василя (Ласло) Брензовича «Nemzetiségi politika a visszacsatolt Kárpátalján 1939 – 1944» крім «Kárpátaljai Ruszin Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Egyesülete» згадується також про існування у вказаний період організації «Kárpátorosz Diákok Egyesületét», наближеної до Андрія Бродія (Bródy András) – тогочасного депутата парламенту. Як видно з посилань, автор користувався виключно публікаціями у закарпатській угорськомовній пресі 1940-х рр. [Brenzovics, 2010, с. 138]. А у посмертно виданій монографії Ігоря Мазурка «Правове становище Закарпаття у 1939 – 1944 рр.» знаходимо згадку про «Центральний союз підкарпатських студентів (ЦСПС)», що, за словами автора, об'єднував «студентів, вихідців з регіону». Твердження це, однак, ґрунтується виключно на одному газетному повідомленні за 1940 р. [Мазурок, 2010, с. 103–104], й тому є досить віддаленим від істини. Помітну увагу даній темі приділив російський історик закарпатського походження Андрій Пушкаш у праці «Цивілізація чи варварство: Закарпаття 1918 – 1945» (оригінальна назва – «Цивилизация или варварство: Закарпатье 1918 – 1945»). Ним, зокрема, було переказано кілька донесень угорських спецслужб (зокрема, відділення військової контррозвідки у Дебрецені) за 1941–1942 рр. щодо політичних настроїв та національно-мовних поглядів карпатоукраїнських студентів, які навчалися у Дебрецен-

ському університеті [Пушкаш, 2006, с. 380].

Найновішими публікаціями, які досить близько дотичні до порушеної нами проблематики, є дослідження угорського історика Адама Іванчо «Русинські студенти та Дебреценський університет, 1938 – 1945» (оригінальна назва – «Ruszin hallgatók és a debreceni egyetem, 1938 – 1945») та його білоруського колеги Олега Казака «Місце молодіжних організацій у національно-культурному житті Закарпаття (1938 – 1944 рр.)» (оригінальна назва – «Место молодежных организаций в национально-культурной жизни Закарпатья (1938 – 1944 гг.)»). Перша праця була опублікована у 2017 р., друга – у першій половині 2018 р. А. Іванчо, аналізуючи процес навчання та побут «русинських студентів» у Дебреценському університеті, торкнувся й питання їх громадської діяльності. Зокрема, на основі документів з фондів Угорського Національного архіву (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára) та архіву медьє Гайду-Бігар (Magyar Nemzeti Levéltár Hajdu-Bihar Megyei Levéltára) й ряду опублікованих джерел дав коротку характеристику діяльності місцевого об'єднання «Kárpátaljai Ruszin Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Egyesülete», а також звернув увагу на участь тамтешніх студентських активістів у організаціях «Kárpátaljai Rutén Egyetemi Hallgatók Központi Szövetsége» та «Felvidéki Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Egyesülete» [Iváncsó, 2017, с. 139–141]. У свою чергу О. Казак, розглядаючи діяльність студентських об'єднань у контексті розвитку молодіжного руху, більшу увагу приділив питанню протистояння між русофілами та прихильниками офіційного у той період курсу «угрорусинізму». При цьому, використавши ряд мало-відомих публікацій тогочасної крайової періодики та ввівши у науковий обіг деякі документи з 47-го фонду Державного архіву Закарпатської області, дослідник суттєво відкоригував вже сформований наратив, доповнивши його новими важливими деталями [Казак, 2018, с. 30–31].

Мета дослідження. Опираючись на праці попередніх дослідників, а також солідну добірку опублікованих джерел (матеріали тогочасних періодичних видань, які видавалися безпосередньо на території Закарпаття та в університетських центрах Угорщини; мемуарні публікації осіб, дотичних до студентського руху в угорських високих школах 1940-х рр.), у пропонованій статті нами зроблено спробу хронологічно відтворити та проаналізувати усі організаційні прояви карпатоукраїнського студентського руху, які у період 1939–1943 рр. мали місце на теренах Угорського Королівства. При цьому суттєва увага звертається на встановлення зв'язку організаційних потуг студентів з аналогічною діяльністю у попередній (чехословацький) історичний період.

Виклад основного матеріалу. Влітку 1939 р. помітна частина карпатоукраїнських студентів, які до того здобували освіту у вищих навчальних закладах колишньої ЧСР перевелися до високих шкіл Угорського Королівства. З радянських часів в історіографії побутує думка щодо приблизної кількості таких студентів – 150 осіб. До неї ж схиляються й сучасні дослідники [Офіцинський, 1997, с. 169; Brenzovics, 2010, с. 138; Казак, 2018, с. 30]. Якщо у міжвоєнний період основним

місцем навчання карпатоукраїнських студентів була Прага, то в умовах Угорського королівства цю естафету, безперечно, перейняв Дебрецен – найбільш наближене до Карпатської території (адміністративна назва краю у 1939–1944 рр.) університетське місто [Угросусское, 1939, с. 47]. За даними окремих тогочасних періодичних видань, на початок 1939/40 навчального року слухачами тамтешнього університету були понад 100 представників карпатоукраїнської молоді [Наши, 1939, с. 3]. Серед них – чимало тих, які почали здобувати вищу освіту ще у часи ЧСР та були тоді активними учасниками студентського руху. Зважаючи на це, цілком логічним видається, що саме у Дебрецені й були зроблені перші кроки щодо створення карпатоукраїнської студентської організації, активно підтримувані адміністрацією та викладачами місцевого університету. Так вже у вересні 1939 р. тут був утворений «інститут» для налагодження взаємин між карпатоукраїнським («угро-руським») та угорським студентством, очолюваний професором Андором Ковачем (угорською – Kováts Andor). Метою даної структури було створення товариства «угро-руських» студентів та у перспективі – земляцького студентського гуртожитку [Наши, 1939, с. 3].

Першою акцією «інституту» стала концертна вечірка, що відбулася вже наприкінці листопада того ж року. Як повідомляли газети, її головною ідеєю було зближення угорських та «русинських» студентів з метою «*кращої адаптації останніх у воз'єднаній державі*» [Kováts, 1939, с. 3]. Почесними гостями заходу виступили: парламентарі Юлій Фелдешій (Földesi Gyula) та Стефан Фенцик (Fenczik István), радник регентського комісара Карпатської території о. Юлій Марина (Marina Gyula). Звертаючись до присутніх з вітальною промовою, А. Ковач торкнувся кількох яскравих моментів зі спільної історії угорського та «русинського» народів. У числі студентів, які особливо активно долучилися до організації заходу, преса назвала Тіта (Тітуса) Іванча (Iváncsó Titusz), Антонія Івана (Iván Antal) та Віктора Булецу (Bulecza Viktor) [Kováts, 1939, с. 3; A Debreceni, 1939, с. 4]. Відомо, що усі вони наприкінці 1930-х рр. навчалися у празьких високих школах [Во внимание, 1937, с. 3; Вакула, 2019, с. 66]. Проте дотичним до тогочасного студентського руху серед них був лише Т. Іванчо – восени 1937 р. він став членом товариства «Возродження» й впродовж наступного навчального року дисципліновано відвідував його збори [ÚDUK-AUK, f. 63, kart. 183, sign. b. č., арк. 42–43].

Відзначимо також, що буквально напередодні проведення заходу на шпальтах ужгородської газети «Карпаторускій Голось» з'явилася замітка «Нашим студентамъ въ Дебрецинѣ», де від імені громадськості висловлювалася подяка за проявлену ініціативу та побажання подальшої успішної діяльності. «*Сознаемъ, что академическая молодежь является самымъ отзывчивымъ и чувствительнымъ нервомъ своего народа. Сила и дѣятельность народа наглядно проявляются особенно въ его молодежи, которой жизнь открываетъ дорогу, не только научную, но и общественно-политическую и у которой неисчерпаемый источникъ чистосердечныхъ порывовъ*», – йшлося у публікації [Нашимъ, 1939, с. 4]. Власник видання С. Фенцик у недавньому часі був одним із найбільших покровителів русофільських студентських об'єднань,

які діяли у Празі та інших містах ЧСР. Саме тому у цитованій публікації явно прочитувалося очікування політика, що у нових умовах студенти знов гуртуватимуться на платформі русофільства й, можливо, надалі співпрацюватимуть з ним у громадській діяльності. Цим, вочевидь, пояснюється й персональна присутність політика на заході.

У певній мірі сподівання русофілів реалізовувалися у вересні 1940 р. Саме тоді в Ужгороді на зборах за участі близько 40 студентів з різних вишів країни, у присутності головного радника регентського комісара Карпатської території о. Олександра Ільницького (Ilniczky Sándor) та ряду інших поважних гостей було оголошено про створення організації «Центральний Союз Русскихъ Студентовъ» (у тогочасній пресі зустрічалися також назви «Центральний Союз Подкарпатских Руських Универзитетских Студентов» та «Kárpátaljai Rutén Egyetemi Hallgatók Központi Szövetsége»); найімовірніше, що саме ця організація згадується й у праці В. Брензовича під назвою «Kárpátorosz Diákok Egyesületét»). Головою об'єднання був обраний Іван Ковач (Kovács János) – тодішній студент юридичного факультету Пейчського університету [Фридманскій, 1940, с. 2; Русинський, 2010, с. 136; A Kárpátaljai, 1940, с. 7]. Навчаючись впродовж 1930-х рр. у Карловому університеті, І. Ковач був одним із найбільш помітних діячів русофільського студентського табору. Серед іншого, у 1929–1931 рр. він входив до правління товариства «Возродження»; у 1931–1939 рр. обіймав різні керівні посади у ЦСПС; у 1934/35 н.р. очолював самоврядування «Карпаторусского студенческого общежития» у Празі. У ті часи студент позиціонувався саме як один із найближчих соратників С. Фенцика: видавав й редагував фінансовані Фенциком часописи «Нашъ Карпаторускій Голосъ» (1934–1935) та «Нашъ Авангардъ» (1938), входив до правління «Русской Национально-автономной партії» (1935–1937), а у жовтні 1938 р. був особистим секретарем Фенцика як міністра автономного уряду Підкарпатської Русі [Куцов, 2021, с. 296, 311–312, 139, 197–199, 207]. При цьому, як було наголошено в ході обрання, керівну посаду Ковач обійняв «*на мѣсто отишовшого предсѣдателя*» [Русинський, 2010, с. 136–137]. Таким чином створена структура фактично оголосила себе правонаступником чехословацького «Центрального Союза Подкарпаторускій Студентовъ». Певно, саме з огляду на це деякі сучасні дослідники [Поп, 2006, с. 378] помилково розглядають ЦСПС та ЦСРС як одну й ту саму організацію.

Попри присутність на зборах владних представників та надсилання учасниками вітальних кореспонденцій прем'єр-міністру, міністру освіти та регентському комісару, русофільська орієнтація новоствореної організації та неприховані погляди її голови відверто дисонували із офіційною національно-автономною політикою Угорського королівства щодо Карпатської території. Адже буквально напередодні керівник відділу освіти Регентського комісаріату о. Юлій Марина, висловлюючи офіційну позицію влади, проголосив: «*Требуется новый дух, дух водворения единой мысли, мысли Угорской Короны Св. Стефана, той Короны, съ которой нашъ народъ на протяженіи*

прошлыхъ 1000 лѣтъ былъ связанъ и въ добромъ и въ зломъ <...> Нѣтъ у насъ «украинцевъ», нѣтъ ни «кацаповъ», но есть единый угрорусскій народъ» [цит. за: Офіцинський, 1995, с. 322]. На суб'єктивність думок І. Ковача, висловлених під час зборів, одразу ж звернула увагу газета «Карпатска Недѣля» («орган мадярсько-руського братерства», фінансований о. О.Льницьким), що висвітлювала захід. Видання, зокрема, констатувало, що новобраний голова «зробив доста остру прояву в вопросѣ, что може быти из больше взглядов предметом диспут». При цьому зауважувалося, що «слышательство и молодеж не в всѣм одобрьвало разбираня нового председатѣля» [Русинський, 2010, с. 136–137]. Національно-мовне спрямування ЦСРС викликало занепокоєння й у жупана Ужанської жупи. Як зазначає О. Казак, у донесенні, адресованому прем'єр-міністру Угорського Королівства, чиновник стверджував, що практично усі з присутніх на зборах організації промовляли російською, «спрямовували <...> погляди не на Будапешт, а на Москву», та висловлювали захоплення російською (московською) культурою. Посадовець вважав такі ідеї загрозливими для угорської державності, у зв'язку з чим рекомендував вести серед студентів пропаганду в дусі офіційної ідеології «угрорусинізму» [Казак, 2018, с. 31].

Газетний матеріал про створення ЦСРС свідчить, що пропозицію обрати Ковача головою висунув представник дебrecенського студентства Кирило Яськов (Jaszkov Cirill). Уродженець Галичини Яськов (народився у м. Миколаїв сучасної Львівської області), навчаючись у другій половині 1930-х рр. у Карловому університеті, як і Ковач, брав найактивнішу участь у діяльності організацій студентів-русофілів. Серед іншого, у 1936/37 н.р. він був секретарем «Возрожденія», а станом на 1938/39 н.р. – першим заступником голови ЦСПС [Куцов, 2021, с. 298, 312]. У правлінні новоствореної структури він обійняв посаду заступника голови [Iváncsó, 2017, с. 139]. Це наштовхує на висновок, що на момент створення ЦСРС дебrecенські студенти повністю підтримували дане об'єднання. Однак вже у скорому часі стало зрозуміло, що реальний стан справ виглядав не зовсім так.

Вже 30 вересня 1940 р. на шпальтах газети «Русское Слово» з'явилася публікація «Наше студенчество», підписана криптонімом «Л-р». Серед іншого у ній повідомлялося, що у Дебрецені «началось движеніє съ цѣлью учредить мадярско-рутенское студенческое общество и воспитывать студентовъ въ мадярско-рутенской культурѣ». Очільником даного процесу у статті вказувався К. Яськов [Л-р, 1940, с. 4]. Криптонім наводить на думку, що автором наведеної публікації міг бути Василь Лавер (Láver László) – студент молодшого покоління (у 1939 р. закінчив Мукачівську гімназію), який у той час навчався на юридичному факультеті у Пейчі разом з І. Ковачем. Крім того, судячи з окремих наведених у статті фактів, зовсім не виключено, що її було написано на прохання Ковача або ж навіть під його безпосередню диктовку.

Попередню інформацію було деталізовано у статті «Кое-что о студенчествѣ», що з'явилася у грудні

1940 р. у тій самій газеті за підписом студента філософського факультету Дебреценського університету Івана Фрідманського (Friedmanszky János). До слова, сам Фрідманський теж належав до молодших студентів, які не брали безпосередньої участі у діяльності міжвоєнних студентських об'єднань. Зважаючи на це, цілком ймовірно, що справжнє авторство публікації належало комусь з недавніх активістів русофільського студентського руху, яких у Дебрецені на той час навчалось чимало. За словами автора статті, невдовзі після установчих зборів ЦСРС дебrecенські студенти почали підготовку до заснування місцевого об'єднання в рамках згаданої структури. Саме на такому форматі, зокрема, наголошували ініціатори створення товариства і саме така ідея обговорювалася у широких колах тамтешнього карпатоукраїнського студентства. При цьому голова ЦСРС І. Ковач про такі наміри поінформований взагалі не був. Проте вже незабаром у національно-мовному спрямуванні майбутнього товариства відбулися кардинальні зміни – «через одну ночь оно изменило свой русскій обликъ и стало называть себя “руськимъ, русинскимъ”». За твердженням Фрідманського, переважна більшість дебrecенських студентів такі зміни не підтримувала: «Русские студенты дебrecинскаго университета всецѣло стоятъ за ЦСРС и не стануть принимать участие въ работѣ направленной противъ этой своѣй организаци и противъ самихъ себя». Попри це станом на грудень 1940 р. робота по створенню дебrecенського «русинського» товариства продовжувалася, а серед студентів проводився збір підписів на його підтримку. Також у статті повідомлялося, що серед невеликої кількості студентів з родин греко-католицьких священників (за словами автора статті, таких нараховувалося дев'ятеро) у той час активно обговорювалася ідея створення ще однієї альтернативної організації «дабы репрезентировать нашъ “рутенизмъ”» [Фрідманській, 1940, с. 2].

Буквально за кілька днів після публікації Фрідманського газета «Kárpáti Magyar Hírlap» поінформувала про нещодавню зустріч ініціативної групи дебrecенських студентів з регентським комісаром Карпатської території Міклошем Козмою (Kozma Miklós). У ході зустрічі обговорювалася саме ідея створення студентської організації. Також газета повідомила, що 7 грудня 1940 р. за дорученням регентського комісара безпосередньо у Дебрецені зі студентами зустрілися його особистий секретар Ласло Тар (Tar László) та о. Ю. Марина. Вони надали студентам інформацію щодо результатів розподілу стипендій, виділених з крайового бюджету, та вислухали їх побажання. Зі свого боку студенти повідомили про бажання незабаром утворити «Русинське національне товариство студентів університетів та високих шкіл» («Ruszin Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Országos Szövetségét»). Таку ідею, за інформацією видання, підтримував й ректор Дебреценського університету, який пообіцяв виділити приміщення під офіс майбутньої організації. За інформацією газети, одразу після зустрічі у Дебрецені о. Ю. Марина відбув до Будапешта аби ознайомитися із побутом тамтешніх студентів й сформував з них ініціативний осередок по

створенню майбутньої організації [Megalakuloban, 1940, с. 3].

Станом на початок січня 1941 р., як повідомляла газета «Карпатска Недѣля», «Приготовляюча комісія союзу дебрецинских руських високошкольних студентів» вже навіть планувала видавати власний періодичний орган – «Вѣстник Дебрецинских Высокошколярьов». Матеріал до майбутнього видання збирав студент філософського факультету місцевого університету Йосип Архій (Árchy József) [Русинський, 2010, с. 166–167]. Архій також належав до молодшої генерації студентів (у 1939 р. закінчив Ужгородську гімназію) й теж не був ангажований у студентський рух чехословацького періоду. Проте ще у шкільні роки він проявив себе як плідний російськомовний літератор й на початку університетських студій теж демонстрував русофільські погляди, публікуючи твори у газетах «Русское Слово» та «Карпаторускій Голосъ», а також виданнях «Союза Угро-Русских писателей» [Хланта, 2017, с. 23]. Участь Архія у підготовчій комісії була свідченням того, що русинське спрямування майбутнього дебреценського об'єднання не викликало застережень серед поміркованих русофілів або – принаймні у частини з них.

У квітні 1941 р., за даними газети «Kárpáti Híradó», потенційними членами дебреценського «Общества Подкарпатских Руських Студентов» («Kárpátaljai Ruszin Diákok Egyesülete») зголосилося близька 30 осіб. Того ж місяця під час великодніх канікул їх ініціативна група знов побувала на аудієнції у регентського комісара М. Козми та його головного радника о. О. Ільницького. Під час спілкування Козма пообіцяв майбутній організації всляку підтримку, зокрема, сприяння в отриманні приміщення під офіс у будівлі Дебреценського університету. У свою чергу о. О. Ільницький висловив радість, що нарешті студентство об'єднується у «русинському таборі». Разом з тим, висвітлюючи цю подію, «Kárpáti Híradó» констатувала, що у середовищі студентства відсутня єдність (вочевидь, йшлося саме про національно-мовне питання), яка заважає створенню єдиної організації. При цьому ініціаторів заснування дебреценського товариства газета називала «групою свідомих молодих людей», які «відкинувши буденну політику, поставили за мету надання матеріальної та моральної підтримки студентам та розвиток серед них національної ідеї» [Szervezkedik, 1941, с. 2].

Зрозуміло, що публічний резонанс довкола створення студентської організації у Дебрецені та її взаємин із ЦСРС не міг не викликати питань збоку широких кіл громадськості. Саме цим, напевно, й було спровоковане газетне повідомлення голови ЦСРС І. Ковача, опубліковане у березні 1941 р. У ньому студент висловив «русское спасибо» усім особам, які у листах до нього «выразили горячее желание, вѣру и надежду, что наше студенчество и вѣ настоящее время будет непоколебимо стоять на стражѣ общенародныхъ интересовъ, какъ и в прошломъ <...> довѣрие нашему непоколебимому стойкому русскому студенчеству и вѣру вѣ правоту нашего дѣла» [Ковачь, 1941, с. 3]. Разом з тим жодних коментарів

щодо організаційних процесів, які на той час відбувалися у Дебрецені, у публікації не було.

Тим часом 22 травня 1941 р. у залі дебреценського готелю «Аранубіка» під керівництвом вже згаданого К. Яськова відбулися установчі збори організації, що отримала назву «Общество Подкарпатских Руських Высокошкольных Студентов» («Kárpátaljai Ruszin Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Egyesülete», далі – ОПРВС). Окрім самих студентів у церемонії взяли участь о. О. Ільницький, ректор Дебреценського університету Дюла Митрович (Mitrovics Gyula), професори А. Ковач та Ерне Флацбарг (Flachbarth Ernő). У вступній промові, виголошеній угорською та «русинською» мовами, К. Яськов наголосив на вірності засновників організації ідеї «понад тисячолітнього угорсько-русинського братерства», а також коротко охарактеризував статутні положення ОПРВС. Після схвалення статуту та обрання функціонерів товариства із вітальними промовами виступили почесні гості. Зокрема, о. О. Ільницький у своєму виступі, серед іншого, наголосив, що засновники нового товариства підтвердили власною діяльністю вірність тисячолітній державі св. Стефана, на відміну від ініціаторів створення попередніх студентських об'єднань, які не дотрималися таких обіцянок [Megalakult-2, 1941, с. 3]. Останні слова, безперечно, були закидом вбік русофільського ЦСРС.

Головою новоствореної організації був обраний вже згаданий Віктор Булеца – студент медичного факультету. До керівництва також увійшли: Степан Пуза (Puza István) – заступник голови, Іван Кайла (Kajla János) – секретар, Юрій Булеца (Bulecza György) – господар, Іван Попович (Popovits János), соціального референт, Кирило Яськов – культурний референт, Гаврило Булеца (Bulecza Gábor) – скарбник, Розалія Швайгер (Schweiger Rozália), контролер, Степан Ботош (Botos István), Андрій Бокотей (Bokotej András) та Михайло Соломон (Szolomán Mihály) – члени ревізійної комісії. Заступниками членів правління стали: Степан Бреца (Breza István), Микола Бердар (Berdár Miklós), Андрій Зала (Zala Endre) та Василь Ганчин (Hancsin László) [A Kárpátaljai, 1941, с. 1].

Наведений список свідчив, що за внутрішньою структурою ОПРВС був майже ідентичним до карпатоукраїнських студентських об'єднань часів ЧСР, а також, що понад третина обраних посадовців у чехословацький період були активними учасниками студентського руху. Порівняно чисельною, зокрема, була група студентів, які у міжвоєнний час брали активну участь у діяльності українофільського Союзу Підкарпатських Руських Студентів (далі «Союз»). Їх у керівництві ОПРВС було четверо: Степан Бреца (від травня 1938 р. до січня 1939 р. був головою «Союзу») й паралельно певний час – відповідальним редактором молодіжного націоналістичного журналу «Пробоем»), Микола Бердар (в правлінні «Союзу», обраною 22 січня 1939 р., обіймав посаду писаря), Степан Ботош та Іван Попович (впродовж 1935-1938 рр. обидва вони обіймали різні керівні посади у Братиславській філії «Союзу») [Куцов, 2021, с. 304–307; ЦДАВО, ф. 4392, оп. 1., спр. 2, арк. 93–94]. На нашу думку, колишніх «союзівців» створена організація приваблювала не лояльністю до Угорщини, а власне її альтернативністю

до русофільства (тим більше, що власне український рух у будь-яких його проявах тоді перебував під заборонаю). З тих самих причин колишніх активістів русофільських об'єднань у керівництві ОПРВС практично не було. Окрім самого К. Яськова, до таких належав лише А. Зала. Навчаючись наприкінці 1930-х рр. на юридичному факультеті Карлового університету, він був членом «Возродження» [ÚDUK-AUK, f. 63, kart. 139, sign. b. č., ark. 42], хоча й не брав активної участі у його діяльності. Решта ж обраних членів керівництва новоствореного товариства або були молодшими студентами, або (як брати Булеци) під час навчання у чехословацьких вишах не належали ані до українофілів, ані до русофілів. До речі, саме нейтральна позиція В. Булеци у період ЧСР, найімовірніше, й зумовила його обрання головою ОПРВС. Натомість попередня діяльність інших представників керівного складу організації змушувала угорські владні структури відверто сумніватися у ширості їх нинішніх поглядів. Так у донесенні підрозділу контррозвідки у Дебрецені, датованому 24 листопада 1941 р. (його переказ подано у праці А. Пушкаша), стверджувалося, що очолювана В. Булецою група у більшості своїй складалася з «опортуністів, які друзями угорців були не за переконанням, а із розрахунку» [Пушкаш, 2006, с. 380].

До слова, для широких кіл громадськості питання національно-мовного спрямування новоствореної організації ще тривалий час залишалося нез'ясованим. Принаймні, на це вказує плутанина щодо її офіційної назви, яка зустрічалася у періодиці 1941-1942 рр. До прикладу, деякі русофільські видання у Карпатській Території живили назва «Общество Подкарпатских угорских студентов» [Высша, с. 78], а у поодиноких угорських часописах подавалася російськомовна назва в угорській транскрипції – «Obszesztvo Podkarpatszkich Ruszkich Voszokoskolynöch Sztudentov» [Megalakult-2, 1941, с. 3].

Цікаво, що за кілька днів до створення ОПРВС у тому ж таки Дебрецені під патронатом професора А. Ковача відбулося заснування ще однієї «підкарпатської» організації – «Felvidéki Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Egyesülete». Про це 18 травня 1941 р. повідомила газета «Debreczeni Ujság». За інформацією видання, поряд зі словаками та угорцями з «гірського краю» («felvidék») до керівництва цієї інтернаціональної організації були обрані й кілька карпатоукраїнських студентів: вже згадуваний А. Іван обійняв посаду секретаря, а правник Євген Анталовський (Antalovszky Jenő) став одним із восьми заступників членів правління [Megalakulta, 1941, с. 2]. Є. Анталовський походив із знаної у краї громадсько-активної родини. Його батько у міжвоєнний період певний час очолював «Общество им. А. Духновича», а старші брати на рубежі 1920-1930-х рр. були провідними діячами русофільського студентського руху [Поп, 2006, с. 97–98]. Сам він, навчаючись у Карловому університеті, буквально за кілька днів до розпаду ЧСР теж встиг вступити до «Возродження» й навіть був уповноважений товариством (до речі, спільно з І. Ковачем) вести перемовини з карпатоукраїнськими робітниками щодо створення у Празі спільного робітничо-студентського «Союза

Молодёжи» [ÚDUK-AUK, f. 63, kart. 183, sign. b. č., ark. 27]. Примітно, що у цитованому вище донесенні контррозвідки Іван та Анталовський фігурували як лідери русофільського крила дебреценських студентів. До цієї ж групи, за інформацією контррозвідників, належали вже згадуваний І. Фрідманський та студент філософського факультету Андрій Ігнат (Ihnát András) [Пушкаш, 2006, с. 380]. Останній у 1938/39 навчальному році також був студентом Карлового університету й брав помітну участь у діяльності «Возродження» [ÚDUK-AUK, f. 63, kart. 183, sign. b. č., ark. 11]. Зважаючи на наведені факти, можемо припустити, що участь в організації «студентів з гірського краю» Іван та Анталовський планували використати як альтернативу ОПРВС саме з метою репрезентації русофільського напрямку.

Аналізовані вище газетні публікації дають підставу стверджувати, що на стадії підготовки до створення ОПРВС планувалося, що організація поширить діяльність не лише на Дебрецен й на інші університетські міста країни, ставши таким чином прямою протиположною ЦСРС. Саме з цим, певно, й був пов'язаний епізод, описаний у книзі Олега Грабаря «Поэзия Закарпатья 1939–1944»: «В Будапешт прибыл агент регентского комиссара Миклоша Козмы и его секретаря Тарра – студент филологического факультета в Дебрецене Кирилл Ясько (йдеться про К. Яськова. – авт.), родом галичанин, в сопровождении Иосифа Брезы (вочевидь, йдеться про Степана Брезу. – авт.), с предложением к студентам – украинцам, обучавшимся в Будапеште и Дебрецене заключить “договор” с регентским комиссариатом. За это мол, студентам будет предоставлена высокая стипендия. Ясько-Яскив, фигурировавший в прошлом с одинаковым успехом на ролях русского, украинца, тутешняка, православного и греко-католика, и привезший с собой в Будапешт готовый текст “договора”, был с позором и изгнан и удался несолоно хлебавши». Згаданий інцидент, за словами Грабаря, відбулася «в половине 1942 г.» [Грабарь, 1957, с. 101], проте, судячи з наведених прізвищ й викладених фактів, він мав місце саме у 1941 р., найімовірніше – у той самий період, коли й створювалося ОПРВС. Власне візит колишнього «возрожденця» Яськова та колишнього «союзівця» Брезу до Будапешту, на нашу думку, мав на меті саме створення у середовищі тамтешніх карпатоукраїнських студентів (зокрема, студентських активістів чехословацького періоду) осередку ОПРВС. При цьому зауважимо, що сам Олег Грабар (Hrabár Oleg) був безпосереднім свідком та учасником згаданих подій. У другій половині 1930-х рр. він навчався на філософському факультеті Карлового університету, а після розпаду ЧСР – у Будапештському університеті [Продан, 2006, с. 47]. У період навчання в Празі брав активну участь у діяльності русофільських студентських об'єднань. Зокрема, у 1935/36 та 1938/39 навчальних роках входив до правління «Возродження», а також був скарбником (1935/36, 1936/37, 1938/39 навчальні роки) та головою ревізійної комісії (1937/38 н.р.) товариства православних студентів «Пролом» [Куцов, 2021, с. 298–299, 317–318].

Відверта апатія збоку частини земляків-студентів

безпосередньо у Дебрецені та за його межами, помітна суперечливість у поглядах власного активу стали першими причинами того, що вже за кілька місяців після створення активність ОПРВС почала відчутно знижуватися. Організація не проводила жодних самостійних акцій, а уся її діяльність фактично звелася до періодичних виступів В. Булеци на різноманітних урочистостях (зокрема, з нагоди візиту до Дебрецена М. Козми у жовтні 1941 р.) [Kozma, 1941, с. 5]. Наприкінці року до цих причин додалася ще й несподівана смерть М. Козми (8 грудня 1941 р.), який від моменту створення був покровителем ОПРВС та, за словами його лідерів, «з любов'ю старався о матеріальному і моральному положенню нашого студентства» [Вънок, 1941, с. 2].

Рятуючи ситуацію, на початку 1942 р. керівники організації спробували заручитися підтримкою нової влади Карпатської території. З цією метою 24 січня 1942 р. делегація, очолювана В. Булецою, побувала на аудієнції у новопризначеного регентського комісара Пала Вільгельма Томчани (Tomcsányi Vilmos Pál). У своїй промові голова ОПРВС, від імені студентства, подякував чиновнику за опіку «над долею русинського народу» та побажав успіхів у подальшій роботі. У свою чергу регентський комісар висловив побажання, аби у студентському середовищі панувало взаєморозуміння та «єдиний патріотичний дух», оскільки лише так студентська молодь зможе «зробити свій внесок у будівництво держави». Також Томчани пообіцяв студентам моральну й матеріальну підтримку, зокрема, сприяння в оснащенні канцелярії ОПРВС [A Kárpátaljai, 1942, с. 3]. Однак істотно на ситуацію це не вплинуло, і вже незабаром організація повністю зникла з інформаційного простору.

Окрім вже названих можна виділити кілька об'єктивних і суб'єктивних причин такого стану справ. Зокрема, важко не погодитися із думкою А. Іванчо, що до зниження популярності організації суттєво спричинилася ситуація на фронті [Iváncsó, 2017, с. 141]. Адже успіхи Червоної армії на початку 1942 р. відверто сприяли посиленню серед карпатоукраїнської академічної молоді про-радянських настроїв. На зміцнення таких симпатій серед дебреценського студентства у той період звертали увагу й угорські спецслужби [Пушкаш, 2006, с. 380; Грабарь, 1957, с. 100]. Серед причин суб'єктивного характеру варто відмітити завершення у 1942 р. університетських студій провідними діячами ОПРВС (включаючи, В. Булецу та К. Яськова), перехід деяких діяльних членів товариства (до прикладу, Й. Архія) на навчання до інших університетів [Архій, 1975, с. 134], а також смерть професора А. Ковача (лютий 1942 р.), в лиці якого організація втратила ще одного покровителя. До речі, що примітно, з прощальним словом на похоронах професора від імені карпатоукраїнських студентів виступав не представник ОПРВС, а лідер русофільської групи Є. Анталовський [Eltemeték, 1942, с. 6].

Не останню роль у занепаді ОПРВС відіграла й публічна кампанія із дискредитації К. Яськова, проведена влітку 1942 р. студентами-русофілами. Так 24 червня 1942 р. «Карпаторусській Голось» розмістив безневинний, на перший погляд, допис згадуваного

вище В. Лавера під назвою «Куда дѣвалось имущество бывших студенческих организаций?». Автор звертався до недавніх функціонерів міжвоєнних студентських об'єднань з проханням надати через пресу відому їм інформацію про долю майна та коштів цих організацій після розпаду ЧСР [Лаверь, 1942, с. 2]. На публікацію майже миттєво відреагував І. Ковач. Його відповідь «Наше студенчество» з'явилася на шпальтах «Русского Слова» вже 1 липня того ж року. Основна теза «відповіді» зводилася до наступного: «*Что же касается денег, кассовых книг, банк. вклад. книжекъ сберегательныхъ кассъ, то все это было передано студенту философи, тогдашнему тов. предс. ЦСПС – Кириллу Яськову. Г-на Яськова уже неоднократно воззвали дать отчетъ объ этихъ денегъ, но он почему-то до сих поръ хранитъ гробовое молчаніе. Поэтому я прошу компететнтные на то студенческая круги выяснитъ все это дѣло съ г-омъ Яськовымъ <...> чтобы было – разъ на конецъ ясно: куда дѣвались деньги быв. студ. организаций*» [Ковачь, 1942-1, с. 3]. Формулювання запитання у замітці Лавера, а особливо оперативність, з якою була надана відповідь Ковачем, наводять на висновок про заздалегідь сплановану акцію, що мала на меті дискредитацію К. Яськова в очах студентства й ширших кіл громадськості.

Такої думки дотримувався власне й сам К. Яськов. Його реакція на закиди Лавера та Ковача з'явилася 12 липня 1942 р. у газеті «Недѣля». Назвавши головною причиною публічних нападів на себе, власну участь у створенні та діяльності дебреценського ОПРВС, недавній студент дав коротке роз'яснення щодо фінансових справ ЦСПС у 1938 р. та обіцяв підтвердити власні слова відповідними документами однак виключно на вимогу осіб, уповноважених на це колишніми студентськими об'єднаннями [Яськовъ, 1942, с. 6]. 22 липня «Русское Слово» розмістило ще одну статтю І Ковача, сповнену демагогічної критики К. Яськова [Ковачь, 1942-2, с. 4]. Після цього полеміка припинилася остаточно.

Примітно, що публічні напади на ОПРВС та К. Яськова збіглися у часі зі спробами русофілів нагадати громадськості про існування ЦСРС бодай у не легалізованому статусі. Так, у червні 1942 р. «Карпаторусській Голось» вмістив розлогу тематичну рубрику «Студенчество», аналогічну тим, які регулярно з'являлися на шпальтах фенциківських видань впродовж 1930-х рр. Серед опублікованих там матеріалів привертає увагу повідомлення «Абитуриентамъ гимназій!», підписане студентом юридичного факультету Пейчського університету Дмитром Мондичем (Mandics Demeter). Хоча сам ЦСРС у публікації прямо не згадувався, у ній розкривалася його неформальна структура та вказувалися імена фактичних представників, від яких абитуриенти могли отримати інформацію про той чи інший вищий навчальний заклад країни. Так репрезентантами ЦСРС Будапешті були медик Олександр Ерфан (Erfán Alexandr / Sándor), Михайло Бубряк (Bubryák Mihály) та вже згаданий О. Грабар, у Дебрецені – вже згадувані А. Іван та Є. Анталовський, а також Олівер Бучина (Bucsina Olivér), у Пейчі – І. Ковач, В. Лавер та Д. Мондич, у Сегеді – Іван Щифферер (Sifferer János), У

Шопроню – Альберт Міня (Minya Albert) [Мондич, 1942, с. 2].

Частина з названих осіб (окрім, звичайно, вже згадуваних Анталовського, Івана, Грабаря та Ковача) у другій половині 1930-х рр. також були студентами празьких вищих навчальних закладів та брали активну або опосередковану участь у студентському русі. Зокрема, О. Ерфан, навчаючись на медичному факультеті Карлового університету, брав активну участь у діяльності товариства «Возрожденіє» (у правління 1936/37 н.р. обіймав посаду писаря, у 1937/1938 н.р. – першого заступника голови) та ЦСПС (у 1938 – 1939 рр. був його генеральним секретарем). М. Бубряк та О. Бучина, вступивши у 1937 р. до Карлового університету, також стали членами «Возрожденія», хоча впродовж наступного часу особливої активності у житті організації не проявляли [ÚDUK-AUK, f. 63, kart. 139, sign. b. č., ark. 48]. Сам автор опублікованого повідомлення Д. Мондич у міжвоєнний час теж був опосередковано дотичний до «Возрожденія» – 30 листопада 1938 р., як учень Празької російської гімназії, він був присутній на загальних зборах товариства [ÚDUK-AUK, f. 63, kart. 183, sign. b. č., ark. 60]. Найбільш неоднозначним персонажем у наведеному переліку, безперечно, був А. Міня – студент лісової інженерії з Шопрона (відділення Угорського університету технології та економіки ім. Йосифа). Молодший брат одного з перших членів «Возрожденія» й активного русофільського діяча Еміла Міні, він, поступивши у 1937 р. на юридичний факультет Карлового університету, з нез'ясованих наразі причин став членом українофільського «Союзу» [ЦДАГО, ф. 269, оп. 1, спр. 899, ark. 119]. Правда, вже у травні наступного року був виключений звідти за систематичну бездіяльність та дії спрямовані проти організації [ЦДАВО, ф. 4392, оп. 1., спр. 2, 87]. При цьому, що цікаво, 16 лютого 1938 р. (формально ще перебуваючи у лавах «союзівців») вказаний студент разом із кількома членами «Возрожденія» був рекомендований ЦСПС на отримання щорічної стипендії від польського уряду [AAN, Zespół: Konsulat RP w Użhorodzie, sygn. 2/460/0-/28, ark. 2, 4–5]. Також, що примітно, після виключення з лав «Союзу» до «Возрожденія» або якої-небудь іншої русофільської студентської організації А. Міня так і не вступив. Незважаючи на це, в умовах Угорського королівства згаданий студент опинився саме у лавах русофілів.

До слова, публікація Мондича дає можливість логічно пояснити висловлене в «Енциклопедії Підкарпатської Русі» (оригінальна назва – «Энциклопедия Подкарпатской Руси») істориком І. Попом твердження, що «після входження усієї Підкарпатської Русі до складу Угорщини (1939) до ЦСПС ввійшли також організації підкарпатських студентів ун-тів Будапешта, Дебрецена, Сегеда, Пейча та Шопрона» [Поп, 2006, с. 378]. Подана дослідником інформація, найімовірніше ґрунтувалася на даних, отриманих у 1990-х рр. безпосередньо від І. Ковача, а під «організаціями підкарпатських студентів» розумілися саме невеликі за чисельністю студентські групи у вказаних університетських містах.

Загалом же газетні публікації, датовані серединою

1942 р., були останніми публічними згадками про ЦСПС, як студентську структуру, що функціонувала в Угорському королівстві. Окрім власне нелегального становища організації, ймовірними причинами цього могли бути поступове завершення навчання її старшими лідерами та відсутність у студентів молодшого покоління продовжувати діяльність у традиціях консервативного міжвоєнного русофільства.

Судячи з публікацій у пресі, станом на першу половину 1943 р. остаточно зійшла нанівець й діяльність дебrecенського ОПРВС. Так у березні 1943 р. газета «Kárpáti Híradó» констатувала, що попри сумніве і успішне навчання «русинські студенти» у Дебрецені є пасивними у громадській діяльності [A kárpátaljai, 1943, с. 1; Jól tanulnak, 1943, с. 2]. Про існування у Дебрецені ОПРВС у цьому контексті навіть не згадувалося. Власне 1943 р., на нашу думку, й слід вважати часом фактичного припинення діяльності дебrecенської організації, яка відверто не впоралася з місією, що на неї покладалася.

У контексті розкриття теми нашого дослідження неодноразово згадувалися карпатоукраїнські студенти, які навчалися у високих школах Будапешта. На відміну від Дебрецена, станом на 1939/40 н.р. у столиці Угорського королівства навчалася значно менше студентів, які встигли побувати слухачами чехословацьких високих шкіл. Зокрема, у Будапештському королівському університеті ім. П. Пазманя таких було не більше десяти [A Budapesti, 1940, с. 143–176]. З них переважну більшість складали представники русофільського табору, включаючи недавніх провідних функціонерів «Возрожденія» та ЦСПС. Вочевидь, саме їх позиція у національно-мовному питанні завадила у 1941 р. поширенню діяльності ОПРВС на будапештське студентство, але натомість дозволила створити у Будапешті неформальний осередок ЦСПС, який діяв щонайменше до середини 1942 р.

Проте організаційні спроби будапештських студентів мали місце не лише у контексті функціонування ОПРВС та ЦСПС. Приблизно на початку 1941/42 н.р. частина будапештських студентів-русофілів зорганізувалися у неформальному літературному гуртку. У крайовій русофільській пресі того періоду він фігурував під назвою «Будапештській кружок». Безперечним лідером цього об'єднання був студент-філолог Еміліан (Еміль) Балецький (Baleczky Emil) [Панько, 2020, с. 134]. Ще у період ЧСР він заявив про себе як здібний російськомовний літератор й навіть спромігся випустити збірку власних творів «Вербный трепеть» (1936). Також, навчаючись у старших класах Мукачівської гімназії, а згодом – на філософському факультеті Карлового університету Балецький брав активну участь у русофільському студентському русі: 1936–1938 рр. очолював студентсько-учнівський гурток «Родина» (Чинадійово), у 1938/39 н.р. був заступником голови «Возрожденія», а наприкінці 1938 р. – одним з редакторів русофільської газети «Дневникъ», що видавалася у Празі [Куцов, 2021, с. 89, 213, 299].

Вже у листопаді 1941 р. редакція газети «Карпаторусській Голось», що віднині на її шпальтах виходитиме «Страница литературы» – постійна рубрика, редагуванням якої займатиметься «буда-

пейтская группа угрорусских литераторов» на чолі з Е. Балецьким [Нашимъ, 1941, с. 4]. Окрім самого Балецького зі старших студентів до «будапештського гуртка» належав М. Бубряк. Судячи із публікацій на рубежі 1941-1942 рр. у редакції «Страницы литературы» він фактично виконував функції заступника редактора [М.Б., 1941, с. 6]. Решту членів групи становили студенти молодшого покоління, які навчаючись у різних гімназіях краю (зокрема Хустській, Мукачівській та Ужгородській) належали до тамтешніх літературних гуртків та теж пробували писати російськомовні твори. Зокрема, з газетних публікацій та пізніших спогадів, відомо, що до гуртка різний час належали студенти будапештських високих шкіл: Кирило Галас (Halász Círi), Юрій Керекеш (Kerekes György), Дмитро Вакаров (Vakaró Demeter), Семен Панько (Panykó Simon), Петро Продан (Prodán Péter), Василь Сочка (Szócska László), Михайло Симулик (Szimulik Mihály), Віктор Орос (Orosz Viktor) та ін. На початку 1942 р. до них приєднався й згаданий вище Й. Архій, який перевівся до Будапешта з Дебрецена [Сочка, 1975, с. 109; Сочка-Боржавин, 2009, с. 136–137; Архій, 1975, с. 134; Продан, 2006, с. 43; Панько, 2020, с. 133–134; Галас, 2021, с. 93].

Окрім власне літературної творчості члени «будапештського гуртка» планували незабаром налагодити й видавничу діяльність. Зокрема, планувалося, що з кращих матеріалів, надісланих до редакції «Страницы литературы», у перспективі будуть видаватися «отдельныя брошюры и книжечки» [Подкарпатскій, 1941, с. 4]. 31 грудня 1941 р. «Карпаторусскій Голосъ» анонсував вихід колективної збірки творів молодих літераторів. Редактором-упорядником видання мав стати Е. Балецький, на адресу якого й необхідно було надсилати матеріали для публікації. Дизайн обкладинки майбутньої книги розробив студент Угорської королівської художньо-ремісничої школи Василь Шарпотокі (Sárpataky László) (Теплий, 1941, с. 6). Навчаючись у 1930-х рр. в Празькій академії мистецтв він також перебував в лавах «Возрожденія» та навіть ілюстрував альманах, виданий товариством у 1936 р. [Купцов, 2021, с. 167–168]. Майбутня збірка повинна була мати назву «Теплый хлѣбъ» за однойменним оповіданням молодого російськомовного письменника Йосипа Жупана (Zsurán József). Робота над виданням, як свідчать спогади безпосередніх учасників, розпочалася ще за кілька місяців до того. Відомо, зокрема, що ще 2 листопада 1941 р. Й. Жупан відвідав столицю Угорського королівства, де разом із членами «будапештського гуртка» обговорив ідею збірки. Незважаючи на це, книга так і не побачила світ. Вже в радянський час один із безпосередніх учасників подій В. Сочка згадував про причини цього так: «Умови, пред'явлені «паном меценатом із парламенту» (очевидно – С. Фенциком. – авт.), виявилися для нас неприйнятними – ми не хотіли стати запроданцями» (СОЧКА 1975: 108–109). Що саме малосся на увазі, літератор, на жаль, не конкретизував. До речі, за твердженням того ж таки Сочки, на стадії створення «будапештський гурток» замислювався не лише як суто літературне об'єднання. Так на нараді «представників студентів-закарпатців із різних

факультетів університету», що відбулися 1 листопада 1941 р. в університетському гуртожитку обговорювалася ідея створення студентського хору та ансамблю народних інструментів [Сочка, 1975, с. 108]. Такий задум, безперечно, ґрунтувався на успішному творчому досвіді міжвоєнного «Возрожденія».

Русофільський характер «будапештського гуртка» явно суперечив офіційній політиці Угорського королівства, тому діяльність критично сприймалася офіційними колами та старшою угорською інтелігенцією українського походження. Таке неприйняття, до прикладу, яскраво проявилось наприкінці 1942 р. під час зустрічі одного із ідеологів угро-русинізму Гіядора Стрипського (Sztripszky Hiaodor) із земляками-студентами Будапештського університету. Як згадував пізніше один із учасників зустрічі Кирило Галас, літній науковець закликав академічну молодь займатися краєзнавчими дослідженнями та збором народного фольклору й водночас негативно висловився стосовно того, що «багато хто захопився “струганням стишків”, замість того, щоб робити серйозну справу». «Пригадую, – писав Галас, – Стрипському тоді спробував заперечити Вакаров, похлопочаючи самовпевнено заявивши, що без поезії не можна, бо поезія – це як блискавка чи щось у цьому роді. Старому це не злюбилося, особливо й через те ще, що він знав: “стишки стружуться” чужою, російською мовою» [Галас, 2021, с. 92–93]. Вже на рубежі 1942 – 1943 рр. кілька найактивніших членів «будапештського гуртка» (Е. Балецький, К. Галас, Й. Архій, Ю. Керекеш), керуючись різними об'єктивними та суб'єктивними причинами, дійсно остаточно порвали з русофільством та, перейшовши у творчості на народну мову, розпочали плідну співпрацю з виданнями «Подкарпатского Общества Наукъ», що стояло на позиціях офіційного «угро-русинізму». Цілком зрозуміло, що колишні однодумці такі зміни сприйняли критично й навіть вороже [Керекеш, 2021, с. 380-381; Галас, 2021, с. 105-106; Грабарь, 1957, с. 100–103]. Й хоча з відходом Балецького та інших діяльність гуртка не припинилася, він вже не проявляв тієї активності, як у попередній час.

Ще одним моментом, на якому варто зупинитися детальніше, була ініційована офіційними колами спроба об'єднати у провладній організації студентів з Карпатської території та приєднаної до Угорського Королівства частини Східної Словаччини, що мала місце у 1942 р. Згадки про це зустрічаємо у книзі О. Грабаря, а також спогадах П. Продана та В. Сочки. У Грабаря організація згадується як «венгерское фашистское общество “Ракоци”, созданное для ассимиляции “горноземельных” (felvidéki) студентов». За його ж твердженням, спроба об'єднати карпатоукраїнських студентів в її лавах відбулася наприкінці 1942 р. [Грабарь, 1957, с. 101]. У спогадах Сочки назва організації не фігурувала, проте чітко вказувалася дата проведення її зборів – 30 квітня 1942 р. За словами мемуариста, на них тоді «зійшлося дев'ятнадцять чоловік: студенти з гуртожитків по вулиці Еркел і бульвару Ержебет, “домашні” студенти, а також кілька інших, які проживали на приватних квартирах» [Сочка, 1975, с. 109]. За свідченням очевидців, створення організації наразі-

лося на рішучий опір. У числі основних противників заснування П. Продан та В. Сочка називали: Олега Грабаря, Михайла Бубряка, Дмитра Вакарова, Івана Логай (Lohay János), Іван Вейконь (Vékony János) та Семена Панька [Продан, 2006, с. 46–47; Сочка, 1975, с. 109]. «Коли студент, що вів збори, сказав: “Будемо сподіватися на німецьку зброю”, то Олег Грабар присоромив його, сказавши, що угорський народ сам повинен вирішувати свою долю» – згадував П. Продан. Зрештою організацію таки створили, але її членами стали лише кілька студентів [Продан, 2006, с. 47], водночас противники входження до неї були відлучені від ідальні та позбавлені стипендій [Грабарь, 1957, с. 101].

Опозиційне ставлення до організаційних ініціатив угорської влади, серед іншого, зумовлювалося стрімким посиленням серед студентів-русофілів про-радянських симпатій. Як свідчать особисті спогади, ночами у гуртожитках карпатоукраїнські студенти часто таємно слухали радянські радіохвилі, а також нерідко обговорювали ідею створення організації, яка б підтримувала зв'язок з із про-радянським підпіллям [Продан, 2006, с. 46; Панько, 2020, с. 133–134]. Згадані твердження виглядають правдоподібно, зважаючи, що вже невдовзі ряд студентів будапештських високих шкіл (Д. Вакаров, І. Вейконь, І. Логай та ін.) долучилися до співпраці із радянською розвідгрупою «Закарпатці», що у 1943 – 1944 рр. діяла у Карпатській території. Після розкриття групи вони були заарештовані та загинули в ув'язненні [Довганич, 2004, с. 189–192, 219–220, 225–226].

Висновки. Підсумовуючи викладене, можемо констатувати, що карпатоукраїнський студентський рух, сформований у період Чехословаччини, після її розпаду мав певне логічне продовження вже в умовах Угорського королівства. Впродовж 1939 – 1943 рр. відсутні організаційні потуги карпатоукраїнських студентів спостерігалися, зокрема, у Дебрецені та Будапешті. Певні ознаки таких проявів були помітні

також у Пейчі, Шопроню та Сегеді. При цьому активними учасниками вказаних процесів були саме студенти, які долучилися до громадської діяльності ще у період навчання у чехословацьких високих школах. Як і в період ЧСР, карпатоукраїнський студентський рух розвивався в умовах протистояння на ґрунті національно-мовної ідентичності. Проте в нових умовах конкуренцію між русофілами та українофілами змінило протиборство русофілів з прихильниками офіційного «угро-русинізму». Головною відмінністю від чехословацького періоду стало активне втручання у студентський рух офіційних кіл (Регентський комісаріат Карпатської території, адміністрації вищих навчальних закладів тощо) із нав'язуванням відповідної ідеології, що викликало апатію у значній частині студентів. Найяскравіше це проявилось на прикладі дебреценського «Общества Подкарпатских Русских Высокошкольных Студентов» («Kárpátaljai Ruszin Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Egyesülete»), яке створювалося під безпосереднім патронатом посадовців Регентського комісаріату, а невдовзі після втрати такої підтримки занепало. Українофільський студентський табір, що голосно заявив про себе у міжвоєнний період, за часів Угорського королівства, опинився поза законом, в результаті чого його представники, за рідким виключенням, відійшли від активної громадської діяльності. Русофільська ж частина студентського активу, яка в нових умовах перебувала в опозиції і, як наслідок, на нелегальному становищі, у цей період перестала бути однорідною, оскільки поряд із консервативним крилом, сформованим ще за часів ЧСР, з'явилася досить радикальна про-радянська група, представлена переважно студентами молодшого покоління.

Разом з тим більш комплексне і об'єктивне дослідження порушеної проблеми у перспективі передбачає обов'язкове залучення ширшої джерельної бази, зокрема – документів з угорських архівних установ.

Список використаних джерел

- A Budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem almanachja az MCMXXXIX – MCMXL. tanévre*, 1940, Budapest, 182 old.
- A debreceni magyarorsz egyetemi ifjak bálja, 1939, *Az Őslakó*, december 3, old. 4.
- A kárpátaljai rutén egyetemi ifjúság, 1940, *Nemzeti Ujság*, szeptember 13, old. 7.
- A Kárpátaljai Ruszin Egyetemi Hallgatók Egyesülete megalakult Debrecenben, 1941, *Kárpáti Magyar Hírlap*, május 29, old. 1.
- A Kárpátaljai Ruszin Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Egyesületének vezetőit fogadta a kormányzói biztos, 1942, *Kárpáti Híradó*, január 25, old. 3.
- A kárpátaljai egyetemi ifjúság szorgalmasan készül az új magyar életre, 1943, *Kárpáti Híradó*, március 5, old. 1.
- Archiwum Akt Nowych (AAN), Zespól: Konsulat RP w Užhorodzie, sygn. 2/460/0/-/28, [40 ark.].
- Brenzovics, L., 2010. *Nemzetiségi politika a visszacsatolt Kárpátján 1939 – 1944*, Ungvár, 205 old.
- Eltemették Kováts Andor egyetemi tanárt, 1942, *Hétfő*, február 9, old. 6.
- Fedinec, Cs., 2002. *A kárpátaljai magyarság történeti kronológiája 1918 – 1944*, Bánovce nad Bebravou Dunaszerdahely: Expressprint, 540 old.
- Jól tanulnak a kárpátaljai diákok, 1943, *Kárpáti Híradó*, március 5, old. 2.
- Iváncsó, Á., 2017. Ruszin hallgatók és a debreceni egyetem, 1938 – 1945, *Korall*, № 68, Budapest, old. 122–145.
- Kováts Andor egyetemi tanár üdvözlő beszéde a debreceni magyar-rutén egyetemi ifjak műsoros táncestélyén, 1939, *Kárpáti Magyar Hírlap*, november 29, old. 3.
- Kozma Miklós a Debrecenben tanuló ruszin fiatalságnál, 1941, *Pesti Hírlap*, október 15, old. 5.
- Megalakulóban a Ruszin Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Országos szövetsége, 1940, *Kárpáti Magyar Hírlap*, december 13, old. 2–3.
- Megalakult a Felvidéki Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Egyesülete Debrecenben, 1941, *Debreceni Ujság*, május 18, old. 2.
- Megalakult Debrecenben a ruszin egyetemi hallgatók egyesülete, 1941, *Kárpáti Híradó*, május 24, old. 3.
- Skala, P., 1997. Spolek karpatoruských studentů Vozrožděnije, *Česko-slovenská historická ročenka*, Brno: Masarykova univerzita v Brně, s. 133–135.

- Szervezkedik a Kárpátaljai Ruszin Diákok Egyesülete, 1941, *Kárpáti Híradó*, április 16, old. 2.
- Ústav dějin Univerzity Karlovy - Archiv Univerzity Karlovy (ÚDUK-AUK), f. 63, kart. 139, sign. b. č., 62 l.
- ÚDUK-AUK, f. 63, kart. 183, sign. b. č., 28 l.
- ÚDUK-AUK-3, f. 63, kart. 183, sign. b. č., 64 l.
- Архій, Й., 1975. Навесні сорок другого, *Я навіки прийшов у життя: Збірник спогадів про поета-антифашиста Дмитра Вакарова*. Упоряд. О. Д. Довганич, Ужгород: Карпати, с. 134–135.
- Бескід, Г., 2001. З минулості перших празких штудентів-русинів меджі войнами, *Русинський народний календар на рік 2002*. Зост. А. Зозуляк, Пряшів: Русинська оброда, с. 127–128.
- Вакула, Н., 2019. *Медицина Закарпаття. 1939 – 1985 роки*: монографія, Ужгород: ТОВ «ІВА», 172 с.
- Во внимание студентамъ, 1937, *Рускій Народный Голосъ*, 1 октября, с. 3.
- Вънокъ на свѣжу могилу, 1941, *Недѣля*, 21 декабря, с. 2.
- Высша школа, 1941, *Рускій календарь 1942*. За изданіе отвѣчае Э. Малиничъ, Ужгородъ: Типографія «Викторія», с. 76–81.
- Галас, К., 2021. *Из роздумів про наше*, Ужгород: Гражда, 152 с.
- Грабарь, О., 1957. *Поэзия Закарпатья 1939 – 1944*, Братислава: Словацкое издательство художественной литературы, 316 с.
- Делеган, М., 1999. Громадська діяльність підкарпатських студентів у вузах Чехословацької республіки, *Карпатський край*, № 1-3, с. 66–68.
- Довганич, О. Д., 2004. *Трагічний фінал. Розвідгуна «Закарпатці»: історія та люди*, Ужгород: Гражда, 284 с.:іл.
- Казак, О., 2018. Место молодежных организаций в национально-культурной жизни Закарпатья (1938 – 1944 гг.), *Науковий вісник Ужгородського університету, серія: історія*, випуск 1 (38), Ужгород, 2018, с. 28–33.
- Керекеш, Ю. Ю., 2021. *Вибрані твори: Парубкова дочка*. Упоряд. О. Новікова, О. Гаврош. Передм. О. Гаврош, Ужгород: Карпати, 432 с., іл.
- Ковачъ, И. И., 1941. Благодарность, *Русское Слово*, 5 марта, с. 3.
- Ковачъ, И. И., 1942-1. Наше студенчество, *Русское Слово*, 1 июля, с. 3.
- Ковачъ, И. И., 1942-2. «Куда дѣвалось имущество бывшихъ студенческихъ организаций?», *Русское Слово*, 22 июля, с. 4.
- Л-рь, 1940. Наше студенчество, *Русское Слово*, 30 сентября, с. 4.
- Куцов, К. О., 2021. *Громадська діяльність карпатоукраїнських студентів у міжвоєнній Чехословаччині (1920 – 1939 рр.): кваліфікаційна робота... доктора філософії: 032 «Історія та археологія»*. ДВНЗ «Ужгородський національний університет», Ужгород, 2021, 321 с. [Online] Доступно: <https://www.uzhnu.edu.ua/uk/infocentre/get/34072> (дата звернення 30.04.2022).
- Лаверъ В., 1942. Куда дѣвалось имущество бывшихъ студенческихъ организаций?, *Карпаторусский Голосъ*, 24 июня, с. 2.
- М. Б., 1941. Отъ редакції лит. страницы, *Карпаторусский Голосъ*, 31 декабря, с. 6.
- Мазурок, І., 2010. *Правове становище Закарпаття у 1939 – 1944 рр. (Історико-правове дослідження)*, Ужгород, 308 с.
- Мондичъ, Д., 1942. Абитуриентамъ гимназій!, *Карпаторусский Голосъ*, 24 июня, с. 2.
- Науменко, Є., 1999. З життя українських студентів в Братиславі під час першої ЧСР (1920 – 1939), *Дукля*, № 4, с. 44–46; № 5-6, с. 51–55.
- Наши студенти въ Дебрецинѣ, 1939, *Русская Правда*, 10 октября, с. 3.
- Нашимъ студентамъ въ Дебрецинѣ, 1939, *Карпаторусский Голосъ*, 24 ноября, с. 4.
- Нашимъ литераторамъ, 1941, *Карпаторусский Голосъ*, 5 ноября, с. 4.
- Офіцинський, Р., 1995. Внесок журналу «Народна школа» (1939 – 1944) у педагогічну думку Закарпаття, *Молодь – Україні: Наукові записки молодих вчених Ужгородського державного університету*, т. 5-6. Упоряд. та передм. Р. Офіцинського, Ужгород, с. 308–324.
- Офіцинський, Р., 1997. *Політичний розвиток Закарпаття у складі Угорщини (1939 – 1944)*, К., 244 с.
- Панько, С. І., 2020. *Вибрані твори: Коли завічувалися віщі вогні*. Упоряд. та підготов. текстів С. Панько, О. Гаврош. Вступ. ст. О. Гаврош, Ужгород: Карпати, 336 с., іл.
- Подкарпатській літературний календарь на 1942 годъ, 1941, *Карпаторусский Голосъ*, 5 ноября, с. 4.
- Поп, И. 2006. *Энциклопедия Подкарпатской Руси*, Ужгород: ПП «Повч Р. М.», 412 с., іл.
- Продан, П. С., 2006. *Од отчого порога*. Передм. О. Д. Довганича, Ужгород: Гражда, 178 с.:іл.
- Пушкаш, А., 2006. *Цивилізація или варварство: Закарпатье 1918 – 1945?* Москва: Издательство «Европа», 564 с.
- Русинський дайджест 1939 – 1944*. III/1. Кроника: Тексты з ужгородських новинок «Нова Недѣля» и «Карпатска Недѣля» 1939 – 1941 гг., 2010. Матеріали ушорив і передслово написав М. Капраль, Ніредьгаза, 250 с.
- Сочка, В., 1975. На каміння лягло листя, *Я навіки прийшов у життя: Збірник спогадів про поета-антифашиста Дмитра Вакарова*, Ужгород: Карпати, с. 104–114.
- Сочка-Боржавин, В. А., 2009. *Хоралы из любимых долин. Новеллы, эссе, воспоминания, архивные документы*, Ужгород, 312 с.ил.
- Теплый хлѣбъ, 1941, *Карпаторусский Голосъ*, 31 декабря, с. 6.
- Угрорусское студенчество, 1939, *Календарь на 1940 высокосный годъ: Изданіе Угро-Русской Національной Партіи*, Тячево: Типографія Липоть Сабовъ, с. 47.
- Фридманскій, И. М., 1940. Кое-что о студенчествѣ, *Русское Слово*, 8 декабря, с. 2.
- Хланта, І. В., 2017. *Відлуння літературного Закарпаття: літературні портрети, літературознавчі статті, інтерв'ю та рецензії*, Ужгород: ТДВ «Патент», 808 с.:іл.
- Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (ЦДАВО), ф. 4392, оп. 1., спр. 2, 94 арк.
- Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО), ф. 269, оп. 1, спр. 899, 140 арк.
- Яськовъ, К., 1942. «Куда дѣвалось имущество бывшихъ студенческихъ организаций?», *Недѣля*, 12 юлія, с. 6.

References

- A Budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem almanachja az MCMXXXIX – MCMXL. tanévre*, 1940, Budapest, 182 old. (in Hungarian).
- A debreceni magyarorsz egyetemi ifjak bálja*, 1939, *Az Őslakó*, december 3, old. 4. (in Hungarian).
- A kárpátaljai egyetemi ifjúság szorgalmasan készül az új magyar életre*, 1943, *Kárpáti Híradó*, március 5, old. 1. (in Hungarian).
- A Kárpátaljai Ruszin Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Egyesületének vezetőit fogadta a kormányzói biztos*, 1942, *Kárpáti Híradó*,

januar 25, old. 3. (in Hungarian).

A Kárpátaljai Ruszin Egyetemi Hallgatók Egyesülete megalakult Debrecenben, 1941, *Kárpáti Magyar Hírlap*, május 29, old. 1. (in Hungarian).

A kárpátaljai rutén egyetemi ifjúság, 1940, *Nemzeti Ujság*, szeptember 13, old. 7. (in Hungarian).

Archiwum Akt Nowych (AAN), Zespól: Konsulat RP w Użhorodzie, sygn. 2/460/0/-/28, [40 ark.]. (in Polish).

Arkhii, Y., 1975. Navesni sorok druhoho [In the spring of 1942], *Ya naviky pryshov u zhyttia: Zbirnyk spohadiv pro poeta-antyfashysta Dmytra Vakarova*. Uporiad. O. D. Dovhanych, Uzhhorod: Karpaty, s. 134–135. (in Ukrainian).

Beskid, G., 2001. Z minulosti pershykh prazkykh shudentiv-rusyniv medzhi voynamy [From the past of the first Rusyn students in Prague between the wars], *Rusynskyi narodnyi kalendar na rik 2002*. Zost. A. Zozuliak. Priashiv: Rusynska obroda, s. 127–128. (in Ukrainian).

Brenzovics, L., 2010. *Nemzetiségi politika a visszacsatolt Kárpátalján 1939 – 1944*, Ungvár, 205 old. (in Hungarian).

Centralnyj derzhavnyj arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy (TsDAVO) [Central State Archive of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine], f. 4392, op. 1, spr. 2, 94 ark. (in Ukrainian).

Delehan, M., 1999. Hromadska diialnist pidkarpatskykh studentiv u vuzakh Chekhoslovatskoi respubliky [Social activity of Subcarpathian students in universities of the Czechoslovak Republic], *Karpatskyi krai*, № 1-3, s. 66–68. (in Ukrainian).

Dovhanych, O. D., 2004. *Trahichnyi final. Rozvidhrupa «Zakarpattsi»: istoriia ta liudy* [The tragic finale. Reconnaissance group «Zakarpattsi»: history and people]. Uzhhorod: Grazhda, 284 s.: il. (in Ukrainian).

Eltemették Kováts Andor egyetemi tanárt, 1942, *Hétfő*, február 9, old. 6. (in Hungarian).

Fedinec, Cs., 2002. *A kárpátaljai magyarság történeti kronológiája 1918 – 1944*. Bánovce nad Bebravou Dunaszerdahely: Expressprint, 540 old. (in Hungarian).

Fridmanskii, I. M., 1940. Koe-cto o studenchestve [Something about students], *Russkoe Slovo*, 8 dekabria, s. 2. (in Russian).

Grabar, O., 1957. *Poeziia Zakarpattia 1939 – 1944* [Poetry of Transcarpathia 1939 – 1944], Bratislava: Slovatskoie izdatielstvo khudozhestviennoi literatury, 316 s. (in Russian).

Halas, K., 2021. *Iz rozдумiv pro nashe* [From thinking about ours], Uzhhorod: Grazhda, 152 s. (in Ukrainian).

Iváncsó, Á., 2017. Ruszin hallgatók és a debreceni egyetem, 1938 – 1945, *Korall*, № 68, Budapest, old. 122-145. (in Hungarian).

Jól tanulnak a kárpátaljai diákok, 1943, *Kárpáti Híradó*, március 5, old. 2. (in Hungarian).

Kazak, O., 2018. Miesto molodiozhnykh orhanizatsyi v natsionalno-kulturnoi zhyzni Zakarpattia (1938 – 1944 hh.) [Place of Youth organization in the national-cultural life of Zakarpattia (1938 – 1944)], *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seriia: Istoriiia*, Vypusk 1 (38), Uzhhorod, 2018, s. 28–33. (in Russian).

Kerekesh, Yu. Yu., 2021. *Vybrani tvory: Parubkova dochka* [Selected works: Young man's daughter]. Uporiad. O. Novikova, O. Havrosh. Peredm. O. Havrosh, Uzhhorod: Karpaty, 432 s., il. (in Ukrainian).

Khlanta, I. V., 2017. *Vidlunnia literaturnoho Zakarpattia: literaturni portrety, literaturoznavchi statii, intervju ta retsenzii* [Echoes of literary Transcarpathia: literary portraits, literary articles, interviews and reviews], Uzhhorod: TDV «Patent», 808 s.:il. (in Ukrainian).

Kovach, I. I., 1941. Blagodarnost' [Gratitude], *Russkoe Slovo*, 5 marta, s. 3. (in Russian).

Kovach, I. I., 1942-1. Nashe studenchestvo [Our students], *Russkoe Slovo*, 1 iulia, s. 3. (in Russian).

Kovach, I. I., 1942-2. «Kuda devalos' imushchestvo byvshykh studencheskikh orhanizatsyi?» [Where did the property of former student organizations go?], *Russkoe Slovo*, 22 iulia, s. 4. (in Russian).

Kováts Andor egyetemi tanár üdvözlő beszéde a debreceni magyar-rutén egyetemi ifjak műsoros táncestélyén, 1939, *Kárpáti Magyar Hírlap*, november 29, old. 3. (in Hungarian).

Kozma Miklós a Debrecenben tanuló ruszin fiatalságnál, 1941, *Pesti Hírlap*, október 15, old. 5. (in Hungarian).

Kutsov, K. O., 2021. *Hromadska diialnist karpatoukrainskykh studentiv u mizhvoienii Chekhoslovachchyni (1920 – 1939 rr.)* [Social activity of Carpatho-Ukrainian students in the interwar Czechoslovakia (1920 – 1939)]: kvalifikatsiina robota... doktora filosofii: 032 «Istoriiia ta arkheolohiia». DVNZ «Uzhhorodskyi natsionalnyi universytet». Uzhhorod. 321 s. [Online] Dostupno:<https://www.uzhnu.edu.ua/uk/infocentre/get/34072> (30.04.2022). (in Ukrainian).

Laver, V., 1942. Kuda devalos' imushchestvo byvshykh studencheskikh orhanizatsyi? [Where did the property of former student organizations go?], *Karpatorusskii Golos*, 24 iunia, s. 2. (in Russian).

L-r., 1940. Nashe studenchestvo [Our students], *Russkoe Slovo*, 30 sentiabria, s. 4. (in Russian).

M.B., 1941. Ot redaktsii lit. stranitsy [From the editors of the literary page], *Karpatorusskii Golos*, 31 dekabria, s. 6. (in Russian).

Mazurok, I., 2010. *Pravove stanovyshe Zakarpattia u 1939 – 1944 rr.* (Istoryko-pravove doslidzhennia) [Legal status of Transcarpathia in 1939 – 1944 (Historical and legal research)], Uzhhorod, 308 s. (in Ukrainian).

Megalakulóban a Ruszin Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Országos szövetsége, 1940, *Kárpáti Magyar Hírlap*, december 13, old. 2–3. (in Hungarian).

Megalakult a Felvidéki Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Egyesülete Debrecenben, 1941, *Debreceni Ujság*, május 18, old. 2. (in Hungarian).

Megalakult Debrecenben a ruszin egyetemi hallgatók egyesülete, 1941, *Kárpáti Híradó*, május 24, old. 3. (in Hungarian).

Mondych, D., 1942. Abiturientam gimnazii! [Gymnasium graduates!], *Karpatorusskii Golos*, 24 iunia, s. 2. (in Russian).

Nashy studenty v Debretsyni [Our students in Debrecen], 1939, *Russkaia Pravda*, 10 oktiabria, s. 3 (in Russian).

Nashym literatoram [To our writers], 1941, *Karpatorusskii Golos*, 5 noiabria, s. 4. (in Russian).

Nashym studentam v Debretsyni [To our students in Debrecen], 1939, *Karpatorusskii Golos*, 24 noiabria, s. 4. (in Russian).

Naumenko, Ye., 1999. Z zhyttia ukrainskykh studentiv v Bratsylavi pid chas pershoi ChSR (1920 – 1939) [From the life of Ukrainian students in Bratislava during the first Czechoslovakia (1920-1939)], *Duklia*, № 4, s. 44–46; № 5-6, s. 51–55. (in Ukrainian).

Ofitsynskyi, R., 1995. Vnesok zhurnalu «Narodna shkola» (1939 – 1944) u pedahohichnu dumku Zakarpattia [Magazine's «Narodna shkola» (1939 – 1944) contribution to the development of pedagogics in Transcarpathia], *Molod – Ukraini: Naukovi zapysky molodykh vchenykh Uzhhorodskoho derzhavnogo universytetu*. T. 5-6. Uporiad. ta peredm. R. Ofitsynskoho. Uzhhorod, s. 308–324. (in Ukrainian).

Ofitsynskyi, R., 1997. *Politychnyi rozvytok Zakarpattia u skladi Uhorschchyny (1939 – 1944)* [The political development of Transcarpathia as a part of Hungary (1939 – 1944)], K., 244 s. (in Ukrainian).

Panko, S. I., 2020. *Vybrani tvory: Koly zavichuvalysia vishchi vohni* [Selected works: When prophetic lights were lit]. Uporiad. ta pidhotov. tekstiv S. Panko, O. Havrosh. Vstup. st. O. Havrosh, Uzhhorod: Karpaty, 336 s., il. (in Ukrainian).

- Podkarpatskii lyteraturnyi kalendar na 1942 god [Subcarpathian literary calendar for 1942], 1941, *Karpatorusskii Golos*, 5 noiabria, s. 4. (in Russian).
- Pop, I. 2006. *Entsyklopedia Podkarpatskoy Rusi* [Encyclopedia of Subcarpathian Rus], Uzhhorod: PP «Povch R.M.», 412 s., il. (in Russian).
- Prodan, P. S., 2006. *Od otchoho poroha* [From the parental threshold]. Peredm. O.D. Dovhanycha, Uzhhorod: Grazhda, 178 s.: il. (in Ukrainian).
- Pushkash, A., 2006. *Tsyvilizatsiya ili varvarstvo: Zakarpattia 1918 – 1945* [Civilization or barbarism: Transcarpathia 1918 – 1945], Moskva: Izdatelstvo «Evropa», 564 s. (in Russian).
- Rusynskiy daidzhest 1939–1944. III/1. Kronyka* [Ruthenian digest 1939-1944. III/1. Chronicle]: Teksty z uzhhorodskykh novynok «Nova Nedilia» y «Karpatska Nedilia» 1939 – 1941 gg., 2010. Materialy ushoryv y peredslovo napysav M. Kapral, Niredhaza, 250 s. (in Ukrainian).
- Skala, P., 1997. Spolek karpatoruských studentů Vozrožděnije, *Česko-slovenská historická ročenka*, Brno: Masarykova univerzita v Brně, s. 133–135. (in Czech).
- Sochka, V., 1975. Na kaminnia liahalo lystia [Leaves lay on the stones], *Ya naviky pryishov u zhyttia: Zbirnyk spohadiv pro poeta-antyfashysta Dmytra Vakarova*, Uzhhorod: Karpaty, s. 104–114. (in Ukrainian).
- Sochka-Borzhavyn, V. A., 2009. *Khoraly iz liubimykh dolin* [Chorals from beloved valleys]. Novelty, esse, vospominaniia, arkhivnyie dokumenty, Uzhhorod, 312 s.il. (in Russian).
- Szervezkekik a Kárpátaljai Ruszin Diákok Egyesülete, 1941, *Kárpáti Híradó*, április 16, old. 2. (in Hungarian).
- Teplyi khleb [Warm bread], 1941, *Karpatorusskii Golos*, 31 dekabria, s. 6. (in Russian).
- Tsentrалnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan Ukrainy (TsDAHO) [Central State Archives of Public Organizations of Ukraine], f. 269, op. 1, spr. 899, 140 ark. (in Ukrainian).
- Ugorusskoe studenchestvo [Ugro-russian students], 1939, Kalendar na 1940 vysokosnyi god: Izdanie Ugro-Russkoi Natsionalnoi Partii, Tiachevo: Tipohrafiia Lipot Sabov, s. 47. (in Russian).
- Ústav dějin Univerzity Karlovy - Archiv Univerzity Karlovy (ÚDUK-AUK), f. 63, kart. 139, sign. b. č., 62 l. (in Czech).
- ÚDUK-AUK, f. 63, kart. 183, sign. b. č., 28 l. (in Czech).
- ÚDUK-AUK-3, f. 63, kart. 183, sign. b. č., 64 l. (in Czech).
- Vakula, N., 2019. *Medytsyna Zakarpattia. 1939 – 1985 roky* [Medicine of Transcarpathia. 1939 – 1985], Uzhhorod: TOV «IVA», 172 s. (in Ukrainian).
- Vinok na svizhu mohyly [Wreath on a fresh grave], 1941, *Nedilia*, 21 detsembra, s. 2. (in Ukrainian).
- Vo vniianie studentam [To the attention of students], 1937, *Russkii Narodnyi Golos*, 1 oktiabria, s. 3. (in Russian).
- Vyssha shkola [High school], 1941, *Russkii calendar' 1942*. Za izdanie otvichaie E. Malynych, Uzhhorod: Tipohrafiia «Viktoriiia», s. 76–81. (in Russian).
- Yaskov, K., 1942. «Kuda devalos' imushchestvo byvshykh studencheskikh orhanizatsyi?» [Where did the property of former student organizations go?], *Nedilia*, 12 yulia, s. 6. (in Ukrainian).

Kostiantyn Kutsov

PhD in History and Archeology,

Soldier of the 68th separate battalion of the territorial defense of the Armed Forces of Ukraine, Uzhhorod

Liubov Pavlyshyn

Candidate of History,

Associate Professor of Hungarian History and European Integration,

SHEE «Uzhhorod National University», Uzhhorod

ORGANIZATIONAL EFFORTS OF CARPATHO-UKRAINIAN STUDENTS DURING 1939 – 1943: CZECHOSLOVAK HERITAGE IN THE TIMES OF THE KINGDOM OF HUNGARY (BASED ON PERIODICALS AND MEMOIRS)

Based on the achievements of Ukrainian and foreign historiography, as well as an analysis of a significant database of published sources (periodicals, memoirs, etc.), the article analyzes the attempts of Carpatho-Ukrainian students to organize their public activities in the period after the break-up of Czechoslovakia and integration of the Transcarpathia into the Kingdom of Hungary. The analyzed material makes it possible to assert that the Carpatho-Ukrainian student movement, formed during the Czechoslovak Republic, had an inevitable logical continuation in a new reality. During this period, several Carpatho-Ukrainian student associations operated in the Kingdom of Hungary. In particular, in 1940, the «Центральний Союз Русських Студентів» (Central Union of Russian Students) was established. Its backbone was formed by activists of Russophile student organizations of the Czechoslovak Republic. Due to its own national and linguistic orientation, its structure was not legalized. Still, it operated de facto for the next few years, uniting small groups of students in Debrecen, Budapest, Pécs, Sopron, and Szeged. In 1941, after a long preparatory process, the "Society of Subcarpathian Rus Higher Education Students" ("Kárpátaljai Ruszin Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Egyesülete") was formed in Debrecen. The organization followed the official course of "Ugro-Rusynism" and, for some time, was under the care of the Regent's Commissariat of the Carpathian Territory. Many student activists from the Czechoslovak period were also members of the executive board. At the same time, ideological orientation and loyalty to the Hungarian authorities caused apathy among a large part of the students. As a result, the society failed to expand its activities to other educational centers in the country. At the same time, during this period, there were attempts to involve Carpatho-Ukrainian students in international fellowship organizations (Debrecen Felvidéki Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Egyesülete) and to establish informal creative associations ("Budapest club").

At the same time, the government's attempts to interfere in the student movement mainly met with resistance from the activists meanwhile strengthening their (students') opposition.

Keywords: *students, social activity, society, university.*